

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:4 • 2002

Litteratur

Merkantilism, minuthandel och societeter

Martin Wottle, *Det lilla ägandet. Korporativ formering och sociala relationer inom Stockholms minuthandel 1720–1810*, Studier i stads- och kommunhistoria 21, Stads- och kommunhistoriska institutet, Stockholm 2000. 351 s.

Avhandlingens utgångspunkter

Martin Wottles avhandling har som huvudsyfte att undersöka minuthandelns i Stockholm organisering och korporativa formering, dess drivkrafter, utveckling och konsekvenser. Det är minuthandlarnas korporationer, societeterna, som kollektiva aktörer som studeras. Han vill också se hur individuella och familjebaserade strategier såg ut i förhållande till societeternas agerande. Inledningsvis formuleras ett flertal frågor, som dels syftar till att besvara hur relationerna såg ut mellan societeterna och individen, dels syftar till att klargöra societeternas relationer till det allmänna. Med det allmänna menas staten och dess institutioner och stadens kollegier och magistrat.

Avhandlingen inleds med en diskussion om egendom under tidigmodern tid. Wottle menar att egendomsbegreppet är centralt för att förstå borgerskapets ställning och de konflikter som kunde uppstå mellan individ och kollektiv. Inspiration har hämtats från den amerikanske historikern William H Sewell, specialist på fransk historia.¹ Sewell skiljer ur fyra olika typer av egendom. De är för det första absolut privat egendom. Med detta avses fast egendom och personliga tillhörigheter. Den andra är privat och materiell egendom, men reglerad. Hit räknas personlig egendom som otvivelaktigt var privat, men vars utnyttjande var underkastat speciella regler. Med detta avses, att en minuthandlare ägde sin rörelse, men han kunde inte driva den hur som helst. För det tredje fanns egendom i form av offentliga ämbeten som köptes eller ärvdes. Till dessa för Sewell ytterligare ett fall, nämligen privilegier.

Sedan följer en forskningsöversikt som knapphändigt presenterar några forskningsinsatser på svensk och internationell botten. Forskningsöversikten har tyvärr betydande brister. Den ger inte läsaren den information som är nödvändig för att den fortsatta läsningen av avhandlingen skall ge möjligheter till reflektion och eftertanke. Min principiella inställning är att en forskningsöversikt skall upp-

1. William H Sewell, *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848*, Cambridge 1980.

fylla följande kriterier. Beskrivningen av ett forskningsläge skall ta upp vad som faktiskt skrivits i det ämne som behandlas, dels svensk historisk forskning eller annan relevant svensk forskning, dels den internationella forskningen. Denna inställning grundar sig på det faktum att läsaren måste få en uppfattning om författaren har den erforderliga överblicken av sitt ämne och inte utelämnar viktiga böcker eller artiklar. Som läsare vill jag också veta vilka viktiga resultat som uppnåtts inom tidigare forskning och hur dessa resultat förhåller sig till avhandlingsförfattarens frågeställningar och de resultat han eller hon senare kommer fram till. Denna kunskap är viktig för den fortsatta läsningen för att se i vilken utsträckning avhandlingsförfattaren når fram till andra slutsatser eller om resultaten bekräftar redan tidigare gjorda iakttagelser. Det skall också vara möjligt att bedöma i vad mån det finns en återkoppling till den tidigare forskningen. Wottles forskningsöversikt uppfyller inte dessa anspråk.

Därefter följer en kortfattad presentation av Stockholms minuthandelssocieteter. Här fastläggs principerna om vilka handlare som skall räknas hit och vilka som får vara med i undersökningen. De som kommer att uppmärksammas är de som författaren betraktar som äkta minuthandlare. De har det gemensamt, att de hade den största kontinuiteten och sedan också bildade korporationer. I slutet av kapitlet får vi också veta varför Stockholm står i fokus för avhandlingen. Här räknas bl a följande motiveringar upp: Stockholm var landets största och folkrikaste stad, statsmaktens näringspolitik riktades i stor utsträckning mot Stockholm och handeln i huvudstaden genomgick en klarare separering än på andra håll med tydligt avgränsade societeter.

Begreppsdefinitioner

I andra kapitlet diskuteras tre begrepp som är centrala i avhandlingen. Wottle kommer in på frågan vad en korporation är och de principer som var grunden i det korporativa systemet. Han diskuterar också den samhällsordning inom vilken det korporativa systemet verkade. Denna samhällsordning kallar han "det korporatistiska samhället". Han diskuterar också vad en småborgare är och vad som mobiliserar småborgaren. I diskussionen om korporationer menar författaren att det går att urskilja åtminstone tre uppgifter. Det är att de spelar en förmedlande roll mellan individ och "det allmänna", oavsett om den senare utgörs av statens eller stadens institutioner. Den skall också skapa ordning och den skall moraliskt legitimera profittanken med allmännyttan. Ett sammanhållande kitt i det korporatistiska samhället utgör den så kallade treståndsläran, som Wottle menar utgjorde en diskurs som han kallar det korporativa idiomet. Treståndsläran skapade ett patriarkalt system av bestämda föreställningar om hierarki, övervakning och ömsesidiga förpliktelse. Varför författaren introducerar begreppet *korporatistiska samhället*, när det redan finns ett begrepp som ståndssamhället som i alla avseenden inbegriper de karaktärsdrag som han själv tillskriver sitt eget begrepp har

jag svårt att förstå. Hustavlans värld, skrän och privilegier är väl det som svenska historiker ser som kärnan i begreppet ståndssamhälle. I vilken utsträckning begreppet det korporatistiska samhället skulle problematisera det svenska ståndssamhällets kärna har jag svårt att inse.

Kapitlets mest omfattande diskussion berör småborgarbegreppet. Här görs en historiografisk översikt med början hos Karl Marx och Max Weber, för att därefter behandla mer moderna svenska och internationella historiker och samhällsvetare. I sin definition fastnar författaren för att definiera småborgaren som en person som "förenar insats av eget kapital med eget arbete". Den skiljer sig inte från den historiografiska traditionen som varit förhärskande inom småborgerlighetsforskningen under de senaste 20 åren. Det finns dock skäl att fråga sig i vilken utsträckning denna forskning är relevant för den period Wottle studerar. Den förra forskningen bygger på analyser av samhällsutvecklingen under 1800-talet, där vissa bestämda historiska processer har fått förklara småborgerlighetens ekonomiska och sociala utveckling och dess ideologiska och politiska betydelser. Till dessa processer räknas industrialiseringen, arbetarklassens formering, den politiska utvecklingen och urbaniseringen. Endast mycket rudimentärt kan någon av dessa processer ha berört Sverige under andra hälften av 1700-talet. När Wottle också tillskriver de småborgare han studerar en mycket speciell identitet som sammanfaller med det sena 1800-talets småborgerlighet blir problemet än mer komplext. Han menar nämligen att värnandet om oberoendet var kärnan i småborgarens identitet. Författaren borde ha problematiserat detta eftersom detta har sitt ursprung i diskussionen om småborgerlighetens ekonomiska situation under 1800-talet. Det hade varit av stort värde om han hade diskuterat svårigheterna för minuthandlarna att upprätthålla oberoendet, eftersom det fanns så många faktorer, särskilt ekonomiska, som de inte kunde påverka. I vilket beroendeförhållande stod de i förhållande till grosshandeln? Hur kunde de påverka köpspriserna? Hur såg deras relationer till kunderna ut? Hur kunde de påverka förändringar i de ekonomiska konjunkturerna? Hur planerade de vid ekonomiska nedgångar? Min poäng är alltså att värnandet om oberoendet, d v s rädsplan att förlora sitt företag, att sjunka ner i proletariet, var i hög grad något som småborgarna inte kunde kontrollera själva.

Den historiska bakgrunden

I kapitel tre behandlas den svenska merkantilismen och näringspolitiken och Stockholms befolkningsutveckling samt utvecklingen inom hantverk och handel. Merparten av detta kapitel bygger på tidigare forskning, även om vissa otryckta källmaterial tas in. När det gäller näringspolitiken konstateras att minuthandels-societeterna ansåg att staten skulle garantera och tillhandahålla borgerskapets av hävd grundläggande privilegier. I övrigt skulle borgarna lämnas ifred. Man var inte mot konkurrens, men man krävde att man själva skulle få handha etablerings-

kontrollen. Stockholms ekonomiska utveckling karakteriserades under undersökningsperioden först av expansion åren 1720–1760 och sedan av stagnation. En tydlig befolkningsstagnation framträder, som bestämdes av låga födelsetal och höga dödstal. När det gäller utvecklingen inom Stockholms minuthandel och hantverk menar författaren att en polarisering äger rum både mellan kapitalintensiva livsmedelshantverk och småskaliga traditionella hantverk. Inom handeln var tendenserna inte tydliga. Importberoende yrken verkar dock ha haft en nedgång. Samtidigt sägs skattekraften utjämnas inom textil- och livsmedelsbranscherna. Den statistik som Wottle redovisar här bygger på Ernst Söderlunds klassiska arbete om hantverkarna.² Wottle gör dock ett urval som kan ifrågasättas. I Söderlunds redovisning finns närmare 70 hantverk upptagna medan Wottle i sin statistik endast redovisar 12, som förs samman under mer sammanhållna rubriker. För att ta ett exempel: Vilken betydelse har det att Wottle bland livsmedelshantverken inte medtar sockerbagare och mjölnare vid beräkningen av medelvärdet för taxeringen? Det hade varit på sin plats att diskutera detta närmare.

Wottles sammanfattning av den ekonomiska utvecklingens inverkan på minuthandeln är att den ekonomiska nedgången under 1700-talet definierar ut minuthandeln som mindre nyttig. Den ekonomiska expansionen sker främst utanför de traditionella näringarna till förmån för bland annat manufakturerna. Dessutom resulterar befolkningsminskningen i ett mindre behov. Denna utveckling är således en viktig drivkraft till organiseringen.

I kapitel fyra görs en omfattande genomgång av lagstiftningen från 1600-talets skråordningar, över 1734 års lag, 1749 års kramhandelsreglemente till Gustav III:s näringspolitik. Genomgången är klagörande och slutsatsen är att näringspolitiken präglades av merkantilismen. Hantverket berördes i begränsad omfattning. Det är industrin och manufakturerna som får statens uppmärksamhet. Handeln liksom hantverket berördes i ringa omfattning och inga betydande förändringar ägde rum. En viktig aspekt betonas, nämligen de många undantagsregler som tillkom för dem som stod utanför borgerskapet eller som tillhört borgerskapet, som t ex borgare på obestånd samt deras hustrur och döttrar. Mer konkret gällde det regler kring mångleri och nipperhandel.

Social inhägnad och professionalisering

I kapitel fem studeras handels societeternas utveckling från lösa juridiska konstruktioner till korporationer. Här tar författaren sin utgångspunkt i teorin om *social closure*, det vill säga inhägnadsstrategier (ordet är dock genomgående fel skrivet i avhandlingen, där det står inhängningsstrategier), där han vill se societeternas strävanden efter erkännande och auktorisation som ett uttryck för professionalisering. Han behandlar också societeternas arbete för att upprätthålla

2. Ernst Söderlund, *Stockholms hantverkarklass 1720–1772. Sociala och ekonomiska förhållanden*, Stockholm 1943.

och implementera principer om ömsesidighet och moralisk ekonomi. Wottle har här övertagit Edvard Thompsons klassiska begrepp "the moral economy" på ett sätt som jag uppfattar som felaktigt.³ I avhandlingen återkommer författaren vid flera tillfällen till att minuthandlarna företrädde en uppfattning som präglades av ett moraliskt ekonomiskt synsätt. De historiska belägg som anförs för detta är att minuthandlarna var mot konkurrens och att de sinsemellan strävade efter att vara korrekta mot varandra. Vad Thompson avser är något helt annat, nämligen att matupploppen var en sammansatt form av folkaktion. De hade sin orsak i att folkmassan hade en bestämd och traditionell uppfattning om vad som var legitimt och illegitimt inom försäljning, malning och bakning. Denna samstämmighet byggde på en konsekvent syn på sociala normer och förpliktelser och på olika parter ekonomiska funktioner i samhället. De riktade sig mot den grupp som Wottle studerar. Den moraliska ekonomin var alltså klassbaserad, den uttryckte en klasskonflikt, där de oprivilegierade skikten stod i opposition mot mellanskiktens företrädare, minuthandlarna. Det var en konflikt mellan köpare och säljare.

Wottles slutsats är att hans undersökning visar att societeternas handlingsmönster bar tydliga spår av social inhägnad. Möjligheten att monopolisera sin ställning misslyckades dock eftersom det allmänna satte käppar i hjulen. I stället fick man ta till mer subtila sätt genom att kontrollera rekrytering och etablering. Den inslagna vägen blev att societeterna kämpade för utbildningen och dess formalisering, samt vakthållandet om den moraliska ekonomin.

De anställda

I kapitel sex studeras societeternas relationer till den manliga arbetskraften – bodbetjänarna. Wottle vill veta hur husbondeväldet såg ut i praktiken. Hans utgångspunkt är att relationerna mellan societeterna och bodbetjänarna måste ses som ett försvar av den "lilla världen", det vill säga att minuthandlarna ville ha en ökad patriarkal kontroll, som präglades av ordning, överblickbarhet och intressegemenskap. Vi får också en inblick i bodbetjänarnas rekryteringsmönster och avancemangsmöjligheter. Om bodbetjänarna får vi veta att de inte kunde vara yngre än 14 år. De skulle ha vissa grundläggande färdigheter i läsning och skrivning. De var tvungna att gå ett provår och om detta provår utföll till belåtenhet kunde de inskrivas som lärling i ytterligare sju år. Arbetsgivaren gav dem mat och kläder. Husbonden hade också rätt att utkräva en borgen av lärlingen, som en garanti för att denne skulle stanna hos honom. När lärotiden var över väntade ytterligare fyra år som köp- eller bodsven. Det var således ingen ung man som kom ut i livet för att bli sin egen. När det gäller rekryteringen finner författaren att den ökade efter 1775, men den tycks därefter ha stannat av. Det geografiska rekryteringsmönstret visar en tendens till ett ökat inslag från Stockholm, det vill

3. Edvard Thompson, *Herremakt och folkemakt. Socialhistoriska uppsatser*, Stockholm 1983, s 67f.

såga alltfler av lärlingarna har stockholmsbakgrund efter 1775 medan det tidigare fanns ett betydande inslag av lärlingar från handlarnas främsta upphandlingsområden. Den sociala rekryteringen av lärlingarna pekar på att lärlingarna inom minuthandeln på det hela taget rekryterades från samhällets lägre medelklass. Innebörden av detta är att minuthandeln inte kan ha fungerat som en social hävstång för underprivilegierade skikt. I det redovisade källmaterialet för dessa slutsatser finns dock flera problem. Det mest påtagliga är att antalet individer som studeras är få, vilket ställer höga krav på att klassificeringen är otvetydig. I till exempel tabell 6.5 som ligger till grund för slutsatserna om den sociala rekryteringen vet man inte vilka siffror som skall läggas samman för att slutsatsen om rekryteringen ur den lägre medelklassen skall vara korrekt. Den mer generella frågan om ur vilka skikt lärlingarna inom minuthandeln rekryterades låter sig inte heller besvaras, eftersom endast tre societeter undersöks. Söderlund redovisar sammanlagt 11 olika minuthandelskategorier medan Wottle bygger sina slutsatser på 3. Här borde en diskussion förts om hur differentieringen mellan skilda minuthandlaryrken påverkar resultaten.

Etableringskontroll

I kapitel sju studeras hur framgångsrika societeterna var i försöken att få till stånd en etableringskontroll. I kapitlet tas i första hand upp de besvärssänder som inlämnades till Stockholms magistrat och författaren följer den juridiska argumentationen och hur den speglar den samtida uppfattningen. Resultaten pekar mot att societeternas ställning stärktes efter 1760 på grund av de fick mer att säga till om, de fick en successiv auktorisation. De ideal som fanns hos minuthandelns företrädare, såsom kunskap, stadga och god frejd, upphöjdes till lagstadgad norm. Det tycks också som om beslutsprocessen gynnade dem som hade en lokal förankring. De som var upplärda i Stockholm gavs fördelar.

Den korporativa genusordningen

Kapitel åtta behandlar den korporativa genusordningen. Här står kvinnorna i centrum, det vill säga hustrur, änkor och döttrar, som ansåg sig ha rätt att ställa anspråk på societeternas rättigheter. Kvinnorna var här, liksom på många andra ställen i samtiden, satta på undantag. Societeterna erkände att man och hustru var ett i rörelsen, vilket avsatte en välvillig inställning om männen råkade i obestånd. Denna syn förändrades och societeterna blev mer rigida. Bakom detta låg en uppfattning om att kvinnan utgjorde ett hot mot borgarens status. Den välvilliga inställningen tog sig bland annat uttryck i att societeternas understöds-kassor hjälpte änkor och andra familjemedlemmar. Man stödde kvinnors möjligheter att få en egen utkomst inom nipperhandeln, men stödet rörde endast dem som kunde kopplas till societeterna, inte dem som stod utanför.

Familjestrategier

I kapitel nio studeras hur familjens strategier såg ut för att vidmakthålla sin ställning och egendom vid sidan av den rena affärsverksamheten. Utgångspunkten tas i en diskussion om expansiva och reduktiva strategier för konsolidering och överföring av egendom som formulerats av Anita Göransson. Den huvudfråga Wottle vill belysa är om handelssocieteternas formering också avsatte spår i familjestrategierna. I kapitlet studeras familjernas kontaktnät, via dopfaddersystemet, barnens karriärvägar och social rörlighet. Wottle kommer fram till att hans utgångspunkter har bekräftats. Han konstaterar att betydelsen av släktskap ökat bland hantverkare och minuthandlare. Däremot tycks yrkesgemenskapen inte ha avsatt samma spår annat än hos minuthandlarna. En koncentration till den borgerliga sfärens sociala mellanskikt har skett. Sammanfattningsvis sägs att minuthandlarna vände sig till en snävare krets inom staden, företrädesvis släktingar och yrkesbröder. Jag är inte lika övertygad om att det går att dra dessa slutsatser eftersom det även här finns problem i det siffermaterial och den redovisning som görs i tabellerna. Till exempel är urvalet av församlingar som studeras inte det samma över tid. Den sociala sammansättningen inom olika delar av Stockholm har givetvis stor betydelse om man vill studera sociala relationer. Vilken betydelse får det till exempel om "fattigförsamlingar" utelämnas? Wottes metod förutsätter en ovanligt homogen struktur i Stockholm, som säkerligen inte förelåg.

Avhandlingens slutsatser

Avhandlingens sista kapitel är en sammanfattande diskussion. Denna diskussion förs på tre nivåer, en strukturell, en korporativ och en individuell, där drivkrafterna och konsekvenserna analyseras. Vad gäller den strukturella nivån är slutsatsen att den merkantilistiska politiken och den åtföljande lagstiftningen medförde en splittring inom det lägre borgerskapet och därmed uppstod ett behov av organisering. Men också lokala problem i Stockholm medförde ökade krav på det lägre borgerskapet. På den korporativa nivån betonas att upplevelsen av kris är central. Det fanns en utbredd uppfattning att minuthandeln var utsatt. Denna uppfattning, sann eller falsk, medförde att minuthandlarna kände ett ökat behov av kollektiv samling för att tillvarata de gemensamma intressena. Societeternas agerande syftade till att skapa de nödvändiga förutsättningar som enligt dem var viktiga för att försvara "den lilla världen". På den individuella nivån är det svårt att spåra drivkrafter bakom kollektiva handlingar. Men författaren tycker sig ändå se konflikter mellan individers och kollektivets intressen.

När det gäller konsekvenserna finner Wottle att societeterna i flera fall uppnådde auktorisation. De fick gensvar på sina krav på att näringsprincipen skulle upprätthållas, men också för uppfattningen att grupper som stod utanför ej kunde få gehör för sina krav på korporationen. Det utvecklades en rättspraxis som upphöjde societeternas argument och regelverk till norm och lag. När det

gäller konsekvenserna på den korporativa nivån blir slutsatserna att minuthandlarna fick gehör i sina strävanden att skapa ordning, det vill säga att deras krav på formaliserad utbildning kom att tillämpas. I sina relationer till andra än de egna medlemmarna kom de patriarkala principerna att vinna gehör. Wottle menar också att en tydlig genusordning upprätthölls. Det var endast männen som kunde representera korporationen.

På den individuella nivån är konsekvenserna inte helt lätta att tyda. Inom minuthandeln tycks en snävare gränsdragning göra sig påmind om man till exempel studerar dopfaddrarna. En släktcentrering bland dessa gjorde sig också gällande och familjen blev viktigare. Barnen, särskilt döttrarna, började i högre utsträckning stanna hemma längre. Men det fanns också på denna nivå en konfliktyta som innebar att korporationen motarbetade hustrurs näringsidkande.

Avslutningsvis diskuterar och sammanfattar Wottle sin forskning kring frågan "Varför korporationer"? Diskussionen utmynnar i slutsatsen att minuthandelns företrädare kände sig ekonomiskt och socialt hotade av den framväxande liberalismen och dess förespråkare. De hade därför ett behov av att blicka tillbaka till en värld där det rädde en ordning byggd på patriarkala förhållanden.

Slutsatser

Denna genomgång av Wottles avhandling skall inte skymma det faktum att det finns flera positiva sidor. Avhandlingen är ambitiöst upplagd och Wottle har på ett förtjänstfullt sätt gått igenom och lyft fram flera olika typer av källmaterial. Vår kunskap om handels societeterna har ökat, men avhandlingen hade tjänat på att författaren koncentrerat sin uppmärksamhet till vissa problemställningar genom en stramare disposition av sitt ämne. När det gäller avhandlingens akribi är det endast i käll- och litteraturförteckningen som det finns skönhetsfel. Författaren har genomgående utelämnat förlagsort och förlagsnamn på samtliga monografier och antologier. Han har också i notförteckningen gjort det onödigt krångligt för läsaren genom att inte skriva ut referensen i sin helhet vid första omnämnandet. Det gör att man får hoppa fram och tillbaka mellan notförteckning och käll- och litteraturförteckning för att få ett grepp om vilken referensen är.

Tom Ericsson *

* Fakultetsopponent